

آینده پژوهی جایگاه ارزش‌های شهر اسلامی- ایرانی در بافت‌های تاریخی با رویکرد تحلیل ساختاری و سناریونگاری (مطالعه موردی: بافت تاریخی تبریز)^۱

معصومه آیشم^{*}, مرتضی میرغلامی^{**}, احمد نژادابراهیمی^{***}

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۷/۱۰

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۱۱/۱۹

چکیده

ارزش و شناخت ارزش‌ها از موضوعات تاثیرگذاری بوده که در حوزه‌های مختلف دانشی ورود کرده و تحولات بسیاری را به ارمغان آورده است. حوزه مطالعات شهری و شهرسازی نیز از این قاعده مستثنی نبوده و بحث ارزش‌های شهری در مداخلات شهر خاصه بافت‌های مرکزی و تاریخی شهرها را وارد نموده است. در پژوهش حاضر هدف بررسی جایگاه آینده پژوهی ارزش‌های شهر اسلامی- ایرانی با رویکرد تحلیل ساختاری و سناریو نویسی می‌باشد. روش پژوهش، تحلیلی- توصیفی با بهره گیری از مطالعه کتابخانه ای و اسنادی، تکنیک دلفی (پرسشنامه)، تکنیک تحلیل ساختاری و سناریونگاری است. از این روی با بهره گیری از نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی به ارائه مبانی شناخت شهر و استنتاج ارزش‌های شهر اسلامی- ایرانی پرداخته شد و هشت محوریت ارزشی تبیین گردید. در ادامه با بهره گیری از تکنیک تحلیل ساختاری جنس تاثیرگذاری و تاثیرپذیری ارزش‌ها در آینده شهر مشخص گردید. سپس در قالب سناریو های چهارگانه شهری آینده ارزش‌های شهر اسلامی- ایرانی واکاوی شد. جهت گیری سناریوی وضع موجود در بافت تاریخی تبریز، به سمت سناریوی بدینانه، از نکات مهم در سناریونگاری است که لزوم بازنگری جدی در سیاست‌های مداخله شهری و بافت‌های تاریخی را نشان می‌دهد. بی‌توجهی به ارزش‌های شهری در پروژه شهر، و پافشاری بر رویکردهای روتین قبل، آسیب‌ها و لطمات جبران ناپذیری را بر تن بافت تاریخی شهر تبریز وارد می‌نماید. شناسایی دقیق و توجه ویژه به ارزش‌های شهر اسلامی- ایرانی و رویکردهای ارزش مبنای منجر به تحول در نوع نگرش سیستم مدیریت شهری می‌شود و این نگاه آگاهانه بستری مطلوب در جهت تعالی شهر و انسان فراهم می‌آورد.

وازگان کلیدی

ارزش، شهر ایرانی- اسلامی، نظریه ادراکات اعتباری، تحلیل ساختاری، سناریونگاری..

۱- این مقاله برگرفته از رساله دکتری نگارنده اول با عنوان «ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی و کلان‌روندها با تأکید بر مولفه‌های فضایی- کالبدی؛ نمونه موردی: بافت تاریخی تبریز» به راهنمایی نگارنده دوم و سوم در دانشگاه هنر اسلامی تبریز، دانشکده مهندسی معماری و شهرسازی است.

* دکتری شهرسازی اسلامی و مدرس شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران (نویسنده مسئول)

m.ayashm@tabriziau.ac.ir

m.mirgholami@tabriziau.ac.ir

ahadebrahimi@tabriziau.ac.ir

** دانشیار طراحی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

*** استاد معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

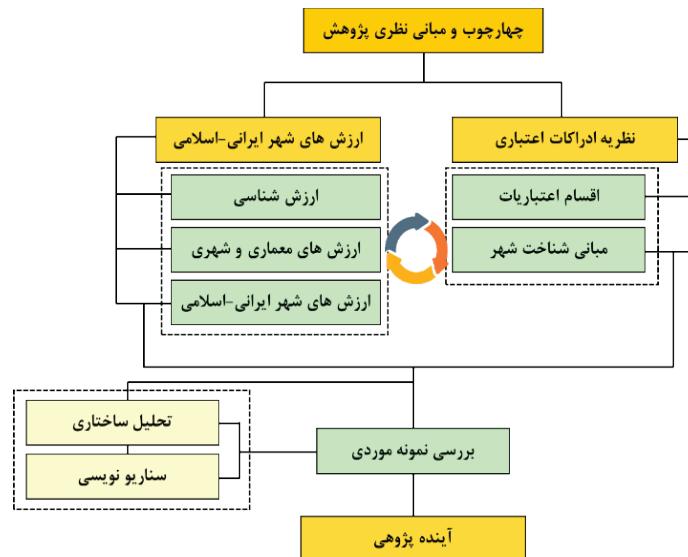
مقدمه

شهرهای ایرانی- اسلامی واجد ویژگی‌ها و خصوصیاتی می‌باشد و در طی زمان و در قالب مذهب، اعتقادات، ارزش‌ها و فرهنگ اسلامی شکل گرفته‌اند. این شهرها دارای یکسری ملاحظات و خصیصه‌های درونی بوده که بستری در جهت گسترش و پیشرفت آتی شهری را فراهم می‌کند. امروزه این ویژگی‌ها و خصوصیات در قالب ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی شناخته می‌شود. ارزش از واژه‌های مبهم و پیچیده‌ای است که از گذشته همواره ذهن فیلسوفان و محققین مختلف را به خود مشغول داشته است. واژه ارزش و ارزش‌شناسی در حوزه‌های گوناگونی مطرح گردیده است و به تبع آن در هر حوزه تعریفی مشخص و خاص آن ارائه گردیده است و این تعاریف ناشی از نیاز هر حوزه و ضرورت پژوهش انجام گرفته می‌باشد. یکی از حوزه‌های مهمی که مفهوم ارزش در آن وارد شده است حوزه مطالعات شهری و معماری می‌باشد.

ارزش در حوزه معماری و شهرسازی نمودهای مختلفی را به خود اختصاص داده است و یکی از مهمترین گونه‌های آن ارزش‌های شهری است. در پژوهش حاضر با نگرش و چهارچوبی متفاوت به موضوع ارزش، از باب آینده پژوهی وارد شده و هدف آن بررسی و واکاوی جایگاه آینده‌پژوهی ارزش‌های شهر اسلامی- ایرانی در بافت‌های تاریخی شهرها می‌باشد. حوزه مطالعه ارزش شهر ایرانی- اسلامی موضوعی است که در دهه اخیر پژوهش‌ها و مطالعاتی در باب آن صورت گرفته و نتایج گسترشده ای را در برگرفته است. در این پژوهش‌ها با توجه به مطالعات تاریخی-تفسیری، آیات قرآن و احادیث معتبر و سایر منابع موجود به بررسی ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی پرداخته شده و گونه‌های متنوعی از شهر ایرانی- اسلامی و پژگی‌های متناسب به آن ارائه شده است. اما توجه به زمینه و فرهنگ موضوعی است که در استنتاج ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی مهجور واقع شده است. از همین روی، پژوهش حاضر بر آن است تا با بهره‌گیری از نظریه ادراکات اعتباری ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی را استنتاج کند. نظریه ادراکات اعتباری را می‌توان برخاسته از زمینه و فرهنگ ایرانی- اسلامی عنوان نمود که مسیری درست و چهارچوبی بومی را در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد. در همین راستا در ابتدا به بررسی موضوع و نظریه ادراکات اعتباری پرداخته شده و با تبیین دقیق مبانی و مصادیق مطالعه شهری، ارزش‌های شهر اسلامی- ایرانی استنتاج شده است. در ادامه، نمونه موردی پژوهش بافت تاریخی شهر تبریز محدوده حصار نجف قلی خانی بررسی شده و با بهره‌گیری از تحلیل ساختاری و تبیین گونه ارزش‌های مستخرج شده، سناریو‌های چهارگانه شهری تبیین شده است. سناریو‌های چهارگانه شهری در قالب سناریو آرمان شهری، سناریو پادآرمان شهری، سناریو بهبود وضعیت و سناریو ادامه وضع موجود است. روش پژوهش، تحلیلی- توصیفی با بهره‌گیری از مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی، تکنیک دلفی (پرسشنامه)، تکنیک تحلیل ساختاری و سناریونگاری است. در ادامه مطالب پژوهش به تفکیک و تفضیل آورده شده است.

روش تحقیق

بررسی مطالعات مختلف در رابطه با روش تحقیق، رویکردها، دیدگاهها و روش‌های مختلفی را پیش رو قرار می‌دهد که متناسب با اهداف، سوالات و فرضیه‌های هر پژوهشی نظام یافته است؛ اما با وجود تفاوت‌های موجود می‌توان به شباهت‌های زیادی نیز در این رابطه اشاره داشت. عندليب (۱۳۹۰) تحقیق را روندی رسمی و منظم که با طی مراحل برای کاوش در مباحث علمی جهت کشف یک حقیقت مجهول صورت می‌گیرد تعریف می‌کند. گروت و وانگ (۱۳۸۴) تحقیق را جستجوی سامان یافته با هدف تولید دانش می‌داند. به طور کلی، روش پژوهش به دو شکل کمی و کیفی تقسیم می‌شوند و برخی مطالعات نیز به صورت ترکیبی به بهره‌گیری توامان از هر دو شیوه روی آورده‌اند؛ که پژوهش حاضر نیز به صورت کیفی- کمی (ترکیبی) به شناخت ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی از منظر نظریه ادراکات اعتباری، در راستای آینده پژوهی جایگاه ارزش‌ها در شهر معاصر پرداخته است. با توجه به هدف، روش تحقیق، توصیفی- تحلیلی و رویکرد استدلال منطقی (فرهنگی- گفتمانی) و رویکرد تحلیل ساختاری به صورت توأم، با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی و پرسشنامه در جهت استفاده از تکنیک تحلیل ساختاری و سناریونویسی می‌باشد. در بخش تحلیل ساختاری نمونه موردی (بافت تاریخی شهر تبریز)، پیش از ارائه سناریوهای چهارگانه شهری، ماتریس مقاطع تاثیرات (تاثیرگذاری و تاثیرپذیری) می‌باشد تشکیل شود. از این روی، پرسشنامه‌ای تدوین و در میان پانزده (۱۵) نفر از متخصصین توزیع شد. در این پرسشنامه از متخصصین خواسته می‌شود تا جدول مقاطع ارسالی را در راستای تاثیرگذاری و تاثیرپذیری ارزش‌ها بر هم در بافت تاریخی شهر تبریز در بازه (۰-۳) امتیاز دهند. پاسخ‌های جمع‌آوری شده در نرم‌افزار تحلیل ساختاری میک مک وارد خواهد شد. پس از ارائه تحلیلی‌های ساختاری و تعیین جنس هر ارزش در خصوص تاثیرگذاری و تاثیرپذیری در بافت تاریخی شهر تبریز، سناریوهای شهری نگاشته شد. فرآیند پژوهش در قالب تصویر زیر ارائه شده است.

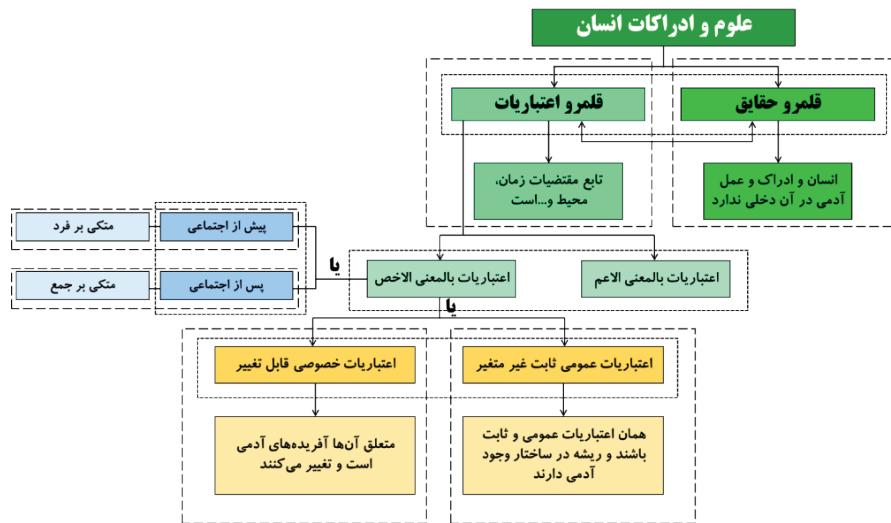

شکل ۱- فرآیند و مسیر پژوهش، مأخذ: نگارندگان.

چهارچوب و مبانی نظری پژوهش

نظریه ادراکات اعتباری: نظریه ادراکات اعتباری مطابق نظر استاد مطهری از ابتکارات علامه طباطبائی بود. نظریه ادراکات اعتباری استعداد و قابلیت به کارگیری در حوزه‌های داشی گوناگون را دارد؛ اما ناکنون بیشتر از دیدگاه فلسفه اخلاقی و دانش اجتماعی مورد توجه قرارگرفته است (یزدانی مقدم ۱۳۸۵: ۱۶). این نظریه با نظر فلاسفه غربی چون هیوم تاحدی شبیه می‌باشد (سروش، ۱۳۵۸: ۲۵۷). این نظریه توضیح می‌دهد که آدمیان در هنگام برقرار نمودن ارتباط عملی با محیط خارج از خود با تکیه به اندیشه‌های خاصی عمل می‌نمایند که آنها بر اساس نیاز درونی خود و واقعیت‌های بیرونی تنظیم می‌گردند. این اندیشه‌ها که ایشان آنها را ادراکات اعتباری نام می‌نهند، در هرگونه رفتار فردی و اجتماعی آدمی حضور دارند (کمالی و اکبریان، ۱۳۹۴: ۱۰۰). نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبائی را می‌توان از دو وجه بررسی کرد. از وجه نخست، این موضوع اصلاً و اساساً در حوزه معرفت شناسی است و باید آن را به عنوان نظریه‌ای جدید، تنها در این حوزه بررسی کرد؛ اما از وجهی دیگر، موضوعی مربوط به انسان و فرهنگ و مبنای برای تأمل است (مصلح، ۱۳۹۲: ۲۳).

علامه به طور کلی دو قلمرو را به رسمیت می‌شناسد، یکی «قلمرو حقایق» که انسان، ادراک و عمل آدمی در آن داخل نیست و دیگری «قلمرو اعتباریات» که تابع اقلیم و محیط و زمینه و ... است. علامه طباطبائی معتقد است انسان یا هر جانور زنده، میان خود (قوای فعال) و میان حرکات حقیقی و خواص و افعال اختیاری خود اجمالاً یک سلسه ادراکات و علومی را ساخته و توسیط می‌نماید (طباطبائی، ۱۳۶۸: ۱۳۸). علامه در ادامه نیز اعتباریات را در دو دسته قرار می‌دهد: اعتباریات بالمعنی الاعم و اعتباریات بالمعنی الاخص. وی اعتباریات بالمعنی الاخص (اعتباریات عملی) را نیز در دو بخش مشتمل بر: اعتبارات عمومی (ثبت غیر متغیر مانند اعتبار متابعت علم و اعتبار اجتماع و اختصاص) و اعتباریات خصوصی (قابل تغییر مانند زشت و زیبایی‌های خصوصی و اشکال گوناگون اجتماعات) جای می‌دهد (طباطبائی، ۱۳۶۸: ۱۳۹). اعتباریات عمومی ناظر به فرد است یعنی شخص، قبل از تشکیل جامعه یک دسته از اعتباریات را خلق می‌کند و افعالی را بر اساس آنها انجام می‌دهد (افشار کرمانی و قوانلو، ۱۳۸۹: ۱۰۷). اعتباریات عملی در نوع دیگری از طبقه بندی به دو طبقه و گونه‌پیش از اجتماع و بعد از اجتماع تقسیم می‌شوند که شامل؛ اصل ضرورت و وجوب، حسن و قبح، اخف و اسهله، اصل استخدام و اجتماع، اصل متابعت علم می‌باشد (طباطبائی ج ۲، ۱۳۳۵: ۲۰۲-۲۱۶). که اصل استخدام و اجتماع مهم ترین قسم تلقی می‌شود. مالکیت و ملک، کلام-سخن، ریاست و امر و نهی از اقسام بعد از اجتماع است و علامه بیشترین نوادری را در ذیل ملک و ریاست طرح می‌کند. در شکل ۲ دسته بندی مربوط به ادراکات انسان از منظر دیدگاه علامه طباطبائی آورده شده است.

شکل ۲ - علوم و ادراکات انسان از منظر دیدگاه علامه طباطبایی، مأخذ: آیشم و همکاران، ۱۴۰۰: ۵۵.

در جدول زیر می توان اقسام این اعتباریات را به تفکیک مشاهده نمود.

جدول ۱- اقسام اعتباریات عمومی از منظر نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی، مأخذ: نگارنده کان، مأخذ پایه: (طباطبایی، ۱۳۷۵: ۱۷۳); (طباطبایی، ۱۳۶۸: ۱۳۹۲)؛ پورحسن، (۱۳۸۷: هاشمی)؛ (میرغلامی و میثاقی، ۱۳۹۹: ۱۵)؛ (طباطبایی، ۱۳۵۰: ۱۳۳-۳۳۴)؛ (طباطبایی، بی تا: ۱۳۴: ۴۳۲)؛ (طباطبایی، ۱۳۴: ۳۳۳-۳۳۴)؛ (طباطبایی، ۱۳۶۸: ۱۳۹۲)؛ (میرغلامی و میثاقی، ۱۳۹۹: ۱۵)؛

اقسام	توضیحات
وجود	به تفسیر علامه، انسان برای برقراری ارتباط با جهان و محیط پیرامون در ذهن خود نسبت وجود و ضرورت را ایجاد و تعیین می کند.
اصل حُسن و فَيْح	این اصل جز امور اعتباری بوده و براساس زمینه و زمان امکان تغییر در آن وجود دارد. به عنوان مثال امکان دارد امری که قبیح و زشت تلقی می شود در زمینه و زمانی دیگر خوبی شمرده شود.
اصل اخف و اسهل	قوای فالله در صورت مواجه شدن با دو فعلی که از جهت نوع مشابه اما از جهت صرف قوه و انرژی مختلف باشند به نحوی که یکی دشوار و پررنج و دیگری آسان باشد ناچار قوه فالله به سوی آسان تمایل پیدا می کند. تاثیر این اصل را هم در سایر اعتباریات فردی و جمعی و هم بر عادات و رسوم و زبان و لغات می توان دید.
اصل استخدام و اجتماع	این اصل بنیادی ترین اصل در میان اقسام اعتباریات است. ساده‌ترین تعریف از این اصل را می توان به این صورت عنوان نمود که: انسان از دیگر موجودات جهان در جهت رفع نیازهای خود و حفظ بقا بهره می برد.
فایده و غایت در عمل	منظور از این قسم از اعتباریات پیش از اجتماع، وجود هدف و آرمان برای هر عمل است. به عبارتی انسان در اعمال و واکنش های خود آرمان و هدفی مشخص را دنبال می کند.
اعتبار عمومی تغییر اعتبار	هر اعتبار در بسترهای مختلف زمانی احتمال تغییر دارد. به عبارتی دیگر تغییر اعتبار خود یک اعتبار عمومی است.
اصل ملک	این اصل همان اصل اختصاص است. هنگامی که این نسبت اعتباری اختصاص به عین چیزی تعلق گیرد در اصطلاح آن را مالکیت و هنگامی که به فایده و بهره‌ای که از چیزی برده می شود تعلق گیرد، در اصطلاح آن را حق می نامند.
کلام- سخن	از محسوسات آغاز می شود و با توسعه اجتماع پیچیدگی آن تزید می یابد.
ریاست و مرئویت	ادمی دریافته است در جمیع که هر یک خواسته هایی داشته که برای دستیابی به آنها، جمع شدن کثار یکدیگر و همسو کردن نیروها و فعالیتها را اعتبار نموده اند، می بایست همانگونه هماهنگی برقرار کرد. به عبارتی دیگر می توان گفت این اصل اشاره به توسعه وجود و مقام خود و گروه و یا جمع را جز خود نمودن، دارد.

<p>امروزه خواستن کاری از دیگری چنان که با تأمل بدمست می‌آید. این قسم در ارتباط نزدیک با اصل ریاست و مرئویت قرار گرفته است. در نتیجه باید گفت که در مورد امر، شخص آمر مأمور را جزء وجود خود و به منزله عضو فعال خود قرار می‌دهد پس نسبت میان مأمور و میان فعل نسبت وجوب (باید) می‌باشد.</p>	<p>امروزه اعتبارات در مورد تساوی طرفین</p>
<p>در جایی که رابطه ریاست و مرئویت میان افراد نباشد (مانند خریدار و فروشنده و مالک و مستأجر و ...) اعتبارات متساوی‌الطرفین مورد توجه قرار می‌گیرند. اقسام مبادله‌های تجاری و غیرتجاری و ارتباطات و حقوق متعادل اجتماعی (حق همسایگی، حقوق بهره برداری از امکانات اجتماعی و...) از این گروه اعتبارات هستند.</p>	

آنگونه که از مطالب آورده شده برمی‌آید، مفاهیم اعتباری بالمعنی الاخص که علامه آنها را اعتباری اجتماعی می‌نامد همان ارزش‌ها هستند که بیرونی و مستقل از ما نیستند بلکه ابزاری فکری است که به یاری آنها کمالات کسب می‌شود. هرگاه این مفاهیم اعتباری بصورت محمول در یک قضیه ظاهر شود دیگر حکم مذکور را نمی‌توان قضیه نامید؛ چون قضیه قابلیت صدق و کذب را دارد در حالی که حکمی که محمول آن یک مفهوم اعتباری است قابلیت صدق و کذب ندارد. بلکه ادعایی است که می‌توان آن را رد کرد یا پذیرفت. "علامه طباطبایی به تمایزی میان «ارزش»، «واقع»، «هست» و «باید» رسیده است. به اعتقاد وی ارزش‌ها مستقل از بشر نیستند و موارد طفیلی احساساتی هستند که با قوای آدمی تناسب دارد. درست برخلاف ادراکات حقیقی که مستقل از بشر می‌باشند" (حسنی، ۱۳۸۳: ۲۰۳-۲۰۲). پس ارزش‌ها مفاهیم اعتباری بوده که در نظریه ادراکات اعتباری مکتب رئالیسم اسلامی علامه مورد بررسی قرار داده می‌شود. نسبی بودن ارزش‌ها در روش فلسفی رئالیسم اسلامی علامه و خاصه در نظریه ادراکات اعتباری وی را می‌توان از جمله نکات مهم در این میان نامید. با توجه به استدلال‌های آورده شده از منابع گوناگون، ارزش‌ها تحت لوای مفاهیم اعتباری بالمعنی الاخص (اعتباری اجتماعی) مطرح می‌شوند. اقسام اعتبارات در آن ورود به حوزه‌های تخصصی و کاربردی تر، در قالب مبانی آن حزه تعبیر می‌شوند و استنتاج ارزش‌های شهر اسلامی-ایرانی، با تبیین مبانی مطالعه شهر از منظر این نظریه به منصه ظهور می‌رسد. از این‌روی، در ادامه با توجه به اقسام اعتبارات به استنتاج مبانی مطالعه شهر از منظر نظریه ادراکات اعتباری پرداخته شده است که باید در جهت دستیابی به ارزش‌های شهر اسلامی-ایرانی می‌باشد.

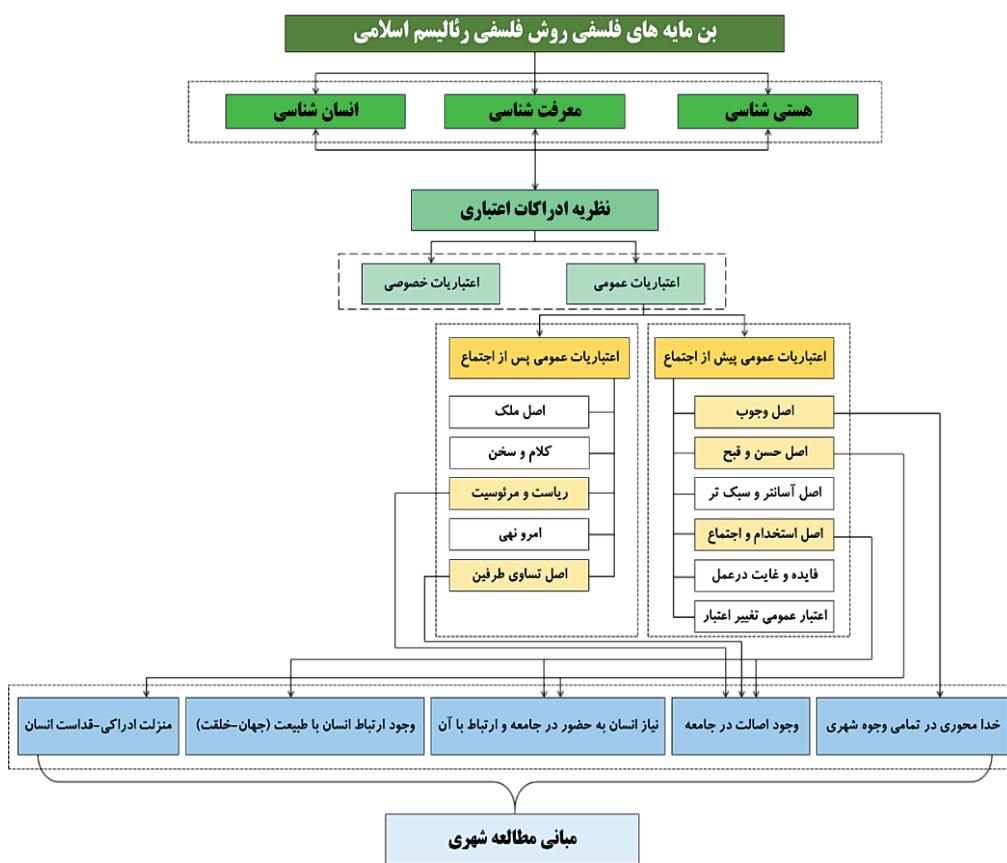
مبانی و مصادیق مطالعه شهر براساس نظریه ادراکات اعتباری: با توجه به مطالب آورده شده پیرامون نظریه ادراکات اعتباری، مبانی مطالعه شهر و مصادیق شهری اقسام اعتبارات و با نگاهی به بن‌مایه‌های فلسفی تدقیق شده مطالعه و بررسی شده است. دلیل دیگر استفاده از نظریه ادراکات اعتباری در تبیین و تدقیق مبانی مطالعه شهری، اهمیت ویژه در موضوع مطالعه و شناخت شهری است که این مهم در قالب نظریه‌های منتج از شناخت و معرفت شناسی مهیا می‌گردد؛ تغییر نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی که برخاسته از معرفت‌شناسی روش فلسفی رئالیسم اسلامی در راستای شناخت اندیشه اسلامی می‌باشد. اقسام اعتبارات عمومی در نظریه ادراکات اعتباری بر دو دسته شامل: اعتبارات پیش از اجتماع و اعتبارات پس از اجتماع بوده است. هر قسم از اعتبارات عمومی خود مشتمل بر گونه‌های مختلفی است. اقسام اعتبارات پیش از اجتماع شامل "اصل وجود، اصل حسن و قبح، اصل آسان تر و سبک تر، اصل استخدام و اجتماع، اصل فایده و غایت در عمل و اصل اعتبار عمومی تغییر اعتبار" و اقسام اعتبارات پس از اجتماع نیز شامل "اصل ملک، اصل کلام- سخن، اصل ریاست و مرئویت، اصل امر و نهی و اصل تساوی طرفین" می‌باشد.

در پژوهش حاضر با تأکید بر این مهم که شناخت منتج از معرفت شناسی در روش فلسفی واقع گرایی اسلامی بوده و نظریه شناختی این حوزه، نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی می‌باشد؛ با بهره گیری از اقسام اعتبارات، به ارائه مبانی مطالعه شهری در راستای استنتاج ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی پرداخته شده است. از میان ۱۱ قسم از اعتبارات، برخی از آن‌ها در تبیین مبانی مطالعه شهری استفاده نشده است و این امر به دلیل همپوشانی برخی از گونه‌های اعتبارات با یکدیگر است.

مهمنترین و کلیدی ترین محور در شهر ایرانی- اسلامی خدا محوری و توجه به خداوند است که این اصل جز حقایق بوده و اما در تبیین مبانی مطالعه شهری و مطالعات شهری می‌باشد. تأکید قرار داده شود. همانطور که گفته شده: "برترین حقیقت ماوراء طبیعی خداست و او در راس یا کانون تمام هستی قرار دارد" (باقری، ۱۳۸۲). بعارتی دیگر توجه به خداوند در تمامی وجوده و لایه‌های زندگی انسان جاری و ساری است. شهر و شهرسازی و اجتماعات شهری نیز از این قاعده مستثنی نبوده و توجه به خداوند یکتا در تمامی امور شهرهای ایرانی- اسلامی لازم و ضروریست. از این‌روی می‌توان گفت اولین مصدق شهری و مبانی مطالعه شهری در تمامی جنبه‌ها و وجوده شهری است. می‌توان این مصدق شهری نیز در ارتباط با اصل وجود نیز دانست.

یکی از مهمترین اقسام اعتبارات عمومی پیش از اجتماع اصل استخدام و اجتماع می‌باشد که کاربرد بسیاری در علوم انسانی را دارد. علامه خود این اصل را بنیادی ترین اعتبار معرفی نموده و سه نتیجه مهم از این اصل را ارائه می‌کند: «الف) انسان مدنی الطبع به معنای

ضرورت زندگی جمی (و نه فطرتا) است؛ ب) اساس استبداد و استثمار استخدام یک طرفه است؛ ج) تمام نظام عادلانه اجتماعی و اهتمام به قانونگذاری منشا در استخدام متقابل دارد»^{۱۷۶} (پورحسن، ۱۳۹۲: ۵۵) و (طباطبایی، ۱۳۷۵: ۱۷۶). از اصل استخدام و نتایج منتج از آن در قالب مباحث شهری و شناخت شهر محوریتی نظری تمایل و نیاز انسان به حضور در جامعه را مطرح می کند. به نظر علامه «اجتماعی بودن انسان، از مطالبی است که اثبات آن، احتیاج به بحث زیادی ندارد، چه آنکه خاصه اجتماعی بودن از فطربیات هر فرد است، تاریخ و همچنین آثار باستانی ای که از قرون و اعصار گذشته حکایت می کند، چین نشان می دهد که انسان همیشه در اجتماع و به طور دسته جمی زندگی می کرده.» (طباطبایی، ۱۳۶۳: ج ۴: ۱۵۷ و نیز همان ج ۱: ۴۷۳-۴۷۲). از طرفی دیگر می توان به این مهم نیز اشاره نمود که دلالت نیاز انسان به حضور در جامعه علامه بر ارتباط قوی با اصل استخدام و اجتماع، قسم اعتباری پس از اجتماع با عنوان فایده و غایت در عمل نیز می تواند ارتباط داشته و در تعامل باشد. این مهم نیز نحوه ارتباط گیری در جامعه شهری را تبیین و تدقیق می نماید.

شکل ۳ - مبانی و مصاديق شهر براساس نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی، مأخذ: نگارنگان، برگرفته از آیشم و همکاران، ۱۴۰۰: ۶۰

از دیگر محوریت هایی که از اصل استخدام و اجتماع می توان دریافت، تمایل به ارتباط با پیرامون خاصه جهان و محیط پیرامون است به سبب ویژگی مدنی بالطبع بودن انسان. این مهم می تواند تمایل انسان به ارتباط با طبیعت را نیز عنوان نموده و پوشش دهد. همانگونه که ارتباط انسان به صورت ارتباط با خالق و مخلوق (انسان و خلق) (طبیعت) ذکر می شود. مصاديق دیگری که با اصل استخدام و اجتماع می توان درخصوص مطالعات شناخت شهری مطرح کرد، موضوع اصالت در جامعه است. وجود کثرت در جوامع انسانی در عین وحدت، نشان می دهد که در نهایت همه امور به وحدت بازمگردد. وحدتی که کثرت ها به آن رجعت می یابند اصولی می باشد و این امر را می توان به منزله وجود اصالت در جامعه نیز نسبت داد. به تبع آن جوامع و شهرها و جوامع انسانی واجد اصالت قلمداد می شوند. اصالت در جامعه در عین اینکه از طریق اصل استخدام و اجتماع بررسی می شود، از طرفی دیگر با دو قسم از اعتباریات پس از اجتماع نیز در ارتباط می باشد؛ اصل ریاست و مرئویت و اصل تساوی طرفین که از مجموع این سه اصل می توان دلالت وجود اصالت در جامعه شهری را در قالب ارزش های شهر ایرانی- اسلامی بسط داد. از دیگر اقسام اعتباریات پیش از اجتماع "اصل حسن و قبح" است. با توجه به تعاریف آروده شده در رابطه با این اصل می توان به صورت کلی این اصل و این قسم اعتباری را بیشتر در موضوعات انسان شناختی در محیط شهری دخیل دانست. علامه

طباطبایی بیان می‌کند انسان نه تنها توانایی ادراک امور حقیقی را دارد؛ بلکه بر پایه آن علوم حقیقی که تمثیل خارجی دارند را شکل می‌دهد در نتیجه می‌توان انسان را موجودی دارای قدرت ادراک نامید که اعتبار ساز و اعتبار بخش است. بنابراین می‌توان گفت انسان قدرت تمیز و تشخیص و ادراک مفاهیم را دارد. پس منزلت ادراکی انسان مبانی شهرشناختی دیگر در این مکتب و روش فلسفی است که در مطالعات این علوم واحد جایگاه ویژه ای است.

از نظر علامه طباطبایی، انسان مرکب از جسم و روح است و حقیقت انسان به روح اوست که نوعی خاص از خلقت و از عالم امر است. به عبارتی این موضوع قداست روح انسان را مجدداً یادآور می‌شود. اهمیت توجه به انسان در جوامع و توجه به روح وی، را می‌توان از این طریق بیان نمود. این دلالت شهری نیز همانند منزلت ادراکی انسان در ارتباط با "اصل حسن و قبح" وجود قدرت تمیز و ادراک در انسان است. بنابراین چنین می‌توان نمود که منزلت قداست انسان نیز از جمله این مصاديق می‌باشد که به مراتب مورد تاکید و توجه قرار گرفته است. بنابراین مبانی مطالعه شهر بر پایه نظریه ادراکات اعتباری (برخاسته از معرفت شناسی روش فلسفی رئالیسم اسلامی علامه طباطبایی) و اقسام اعتباریات عمومی آن شامل شکل زیر می‌باشد. در این تصویر چگونگی تدقیق و تبیین این مهم در فرآیند نیز آورده شده است.

با استفاده از این مبانی نیز در راه استنتاج ارزش‌های شهر ایرانی-اسلامی قدم برداشته خواهد شد. پیش از این امر بررسی خود مفهوم ارزش‌ها و ارزش‌های معماری و شهری نیز ضروری به نظر می‌رسد. در همین راستا در ادامه به بررسی ارزش‌ها و ارزش‌های معماری و شهری در حالت کلی و عام پرداخته شده و سپس با بهره گیری از مبانی مطالعه شهر متوجه از نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی، ارزش‌های شهر ایرانی-اسلامی استنتاج خواهد شد.

ارزش‌های شهر ایرانی-اسلامی: در تعریف لغوی ارزش می‌توان گفت: «هر آنچه که برای شخص یا گروهی مفید و تحسین کردنی است» (صانعی، ۱۳۷۲). در واقع می‌توان گفت ارزش از بنیادی ترین عوامل در تبیین اندیشه و اعمال فرد و نیز شکل گیری حیات اجتماعی است. ارزش‌ها معیارهایی هستند که به فرهنگ جامعه معنا می‌دهند (نیک گهر، ۱۳۶۹). در لغت نامه دهخدا ارزش به معنای قیمت، بها، شایستگی، استحقاق و اعتبار آورده شده است. ارزش از واژه‌های مبهم و پیچیده‌ای است که از گذشته همواره در ذهن فیلسوفان و محققین به عنوانی مختلف بوده است و شناخت ارزش‌های فرهنگ و تمدن هرجامعه و مجتمع زیستی زمینه‌های مناسب برای رشد و توسعه‌های فکری، ذاتی و عقلی آن فراهم می‌نماید.

واژه ارزش در مطالعات معماری و شهرسازی، اولین بار در مقاله‌ای با عنوان "میراث معماری و شهرسازی و پارادایم مدرنیته؛ منشا و خاستگاه آن" به قلم آلویس ریگل در سال ۱۹۰۳ میلادی مطرح شد. وی در مقاله ارزش‌ها را دو دسته قرار می‌دهد: ارزش‌های تاریخی و ارزش‌های هنری. ریگل واژه ارزش‌های میراث معماری و شهرسازی را در ابتدا با عنوان ارزش تاریخی بعد از رنسانس مطرح نمود و منظور از این واژه در واقع وجود یک بستری تاریخی در گذر رمان که یکسری مفاهیم توسعه را برای نسل‌های بعدی به ارمغان می‌آورد، عنوان شد. به عبارتی دیگر مهمترین محوریت در مبحث ارزش‌ها وجود ارزش تاریخی است. وی در مقاله خود بسیاری از موضوعات وابسته به موضوع ارزش را که دوران مدرنیته دچار تغییر شده بود، را مورد نقد قرار می‌دهد. مهمترین نقد وی بر ارزش‌های هنری و دیدگاه رایج در جامعه و چگونگی تخصیص نام هنری بر شی، بنا، مجموعه و یا بافت بود. ریگل در مقاله خود اشاره می‌کند: "در پارادایم مدرنیته اگر بنایی زیبا (واجد ارزش هنری از دیدگاه مدرنیته) قلمداد می‌شود، واجد پتانسیل در جهت حفاظت بود". و در ادامه به این موضوع اشاره می‌کند که "شاید هنوز ما در درک همه ابعاد ارزش هنری مسلط نشده ایم و این به تاریخ ما، فرهنگ ما و درک ما از زیبایی آسیب می‌رساند". وی در این مقاله به نقد تفکر مدرن و تاثیر آن بر به اضطرابنامه رفتن میراث معماری و شهرسازی پرداخته و مطالبی را درخصوص ارزش‌های میراث معماری و شهرسازی و مداخله در بافت‌های کهن و تاریخی بیان می‌کند که زیربنای گسترش این رویکرد و مطرح شدن دوباره آن در مکتب پست مدرنیته تشکیل می‌دهد. مکتب پست مدرنیته در اواسط قرن بیستم به منصه ظهور رسید و چشم انداز جدیدی را به حوزه معماری و شهری معرفی نمود.

همانطور که پیشتر نیز گفته شد؛ واژه ارزش و ارزش‌شناسی در حوزه‌های گوناگونی مطرح گردیده است و به تبع آن در هر حوزه تعریفی مشخص و خاص آن ارائه گردیده است و این تعاریف ناشی از نیاز هر حوزه و ضرورت پژوهش انجام گرفته می‌باشد. یکی از حوزه‌های مهمی که مفهوم ارزش در آن وارد شده است حوزه مطالعات معماری و شهرسازی می‌باشد. ارزش در حوزه مطالعات معماری و شهرسازی از مهمترین رویکردهای مواجه با آثار ارزشمند، بافت و مجموعه‌های تاریخی و کهن بر جای مانده است. دسته‌بندی‌های انجام شده از مفهوم ارزش توسط ریگل (1996A.D)، فیلن (2003A.D)، فیلن و یوکلتو (۱۳۸۲)، راندال (2002A.D)، تراسی (2009A.D)، ولز (2009A.D)، (1996A.D)، حجت (۱۳۸۰)، حنچی و پورسراجیان (۱۳۹۱)، رحیم زاده (۱۳۸۸) و نژاد ابراهیمی (۱۳۹۲) و... در مقالات و پژوهش‌های گوناگون نشان دهنده گستردگی این مفهوم در حوزه مطالعات معماری و شهرسازی می‌باشد. در جهت خوانش سریع این دسته‌بندی‌ها همه موارد در جدول زیر قرار داده شده است.

جدول ۲- دیدگاه های نظریه پردازان حوزه مطالعات معماری و شهرسازی در خصوص ارزش

افراد	ارزش ها	مفهوم و زیر ارزش ها
لیلیت	ارزش های امروزین هنری نسبی / تازگی / هنری / کاربردی	
لیلیت	ارزش های یادبودی یادبودی مورد نظر / تاریخی / قدمتی (Reigl, 1996 A.D)	
فاطمہ	ارزش های احساسی اعتبار / هویت / تداوم / روحانی و نمادین (هیجانی)	
بهره	ارزش فرهنگی - استادی / تاریخی / باستان شناختی - قدامت - کمیابی / زیبایی شناختی و نمادین / معماری / فضای شهری - محیط طبیعی - بوم شناختی / علمی و تکنولوژی تربیتی	
لطفی	ارزش کاربردی ارزش اقتصادی / ارزش اجتماعی / ارزش آموزشی / ارزش قومی و سیاسی (Feilden, 2003 A.D)	
لطفی	هسته اصلی ارزش های حفاظتی که به یک شیء بنا یا مکان ضمیمه شده و حفظ مفهوم آن برای مردم یا گروه های اجتماعی، در ارتباط با زیبایی، قدامت، هنر و پیوند آن با افراد یا واقعی مهم و نقش آن در وابستگی فرهنگی می باشد.	ارزش های اجتماعی - فرهنگی
لطفی	ارزش تاریخی / ارزش فرهنگی - نمادی / ارزش اجتماعی / ارزش روحانی - مذهبی / ارزش زیبایی شناسی یکی از مهمترین راه های شناخت جامعه، ارزیابی و تصمیم گیری در مورد ارزش نسبی اشیاء، بناها و مکان ها می باشد.	ارزش های اقتصادی ارزش کاربردی / ارزش غیر کاربردی / ارزش موجودیت / ارزش اختیاری / ارزش میراثی (Randall, 2002 A.D)
Jeremy Wells	ارزش های موضوعی ارزش تاریخی ارزش اطلاعاتی / ارزش هنری / ارزش یگانگی (ندرت)	
Jeremy Wells	ارزش های تجربی ارزش قدمت / ارزش تازگی / ارزش مکانی / ارزش الحاقی	
David Throsby	ارزش های اجتماعی - فرهنگی ارزش های تاریخی فرهنگی (wells, 2009 A.D)	
David Throsby	ارزش زیبا شناختی زیبایی، چگونگی ترکیب اجزاء	
David Throsby	ارزش معنوی ادراک، روشن گری، بصیرت و درون بینی	
David Throsby	ارزش اجتماعی تعاملات، هویت و احساس آن	
David Throsby	ارزش تاریخی ارتباط با گذشته	
David Throsby	ارزش نمادین اشیا به مثابه منابع انتقال مفاهیم و معانی (Throsby, 2000 A.D)	
لیلیت	ارزش تاریخی ارزش های تاریخی حاصل از فرآیند ساخت اثر / ارزش های تاریخی تجدیدناپذیر و منحصر بفرد	
لیلیت	ارزش فرهنگی ارزش اعتقادی / ارزش هویتی / ارزش ناشی از قدامت / ارزش تداوم خاطرات جمعی / ارزش وحدت در عین تنوع	
لیلیت	ارزش روز ارزش اقتصادی و تجاری / ارزش عملکردی / ارزش مقطعي (حنچی و پورسراجیان ، پرسنال ۱۳۹۱ ش)	
لیلیت	ارزش های احساسی ارزش های زیبا شناختی و نمادین، روحانی، اعتبار	
لیلیت	ارزش های تاریخی ارزش های تداوم فرهنگی، هویت، قدامت و ندرت، ارزش های معمارانه، محیط شهری، محیط طبیعی	
لیلیت	ارزش های علمی ارزش های بوم شناختی، ارزش های اسنادی ارزش های باستان شناختی (حجت، ۱۳۸۰ ش)	
لیلیت	ارزش های تاریخی فرآیند ساخت اثر، تجدید ناپذیر و یگانه	
لیلیت	ارزش های فرهنگی ارزش های اعتقادی، احساسی، هویتی	
لیلیت	ارزش های روز ارزش های اعتقادی، عملکردی، مقطعي (رحیم زاده و نجفی، ۱۳۸۸ ش)	
لیلیت	ارزش های با ماهیت کاربردی زیر ارزش: ارزش آموزشی / ارزش گردشگری / ارزش اقتصادی / ارزش فی - ساختاری / ارزش تاریخی / ارزش هنری	اصالت / قدامت / منحصر بفرد بودن / ندرت / رویداد مردم شناختی / زیبایی شناسی (محمدی و دیگران، ۱۳۹۲)
لیلیت	ارزش های با ماهیت معنوی زیر ارزش: ارزش سیاسی / ارزش اجتماعی / ارزش فرهنگی / ارزش عاطفی ارزش هویتی (نژادابراهیمی، ۱۳۹۲ ش).	
لیلیت	ارزش های تاریخی کیفیت ایده / کیفیت پدیده (طرح و اجراء)	
لیلیت	ارزش های با رویکرد مفهومی: اصالت در مصالح / اصالت در طرح / رابطه با بستر طبیعی و فیزیکی / مهارت ها	

افراد	ارزش‌ها	مفهوم و زیر ارزش‌ها
ارزش‌های فرهنگی	ارزش‌های اعتقادی:	ارزش دینی / ارزش معنوی / ارزش سنت‌ها / ارزش نمادین و مذهبی
ارزش‌های فرهنگی	ارزش‌های احساسی:	اعجاب / ارزش هنری / ارزش زیبایی‌شناسی / ندرت / قدامت
ارزش‌های فرهنگی	ارزش‌های هویتی:	هویت اجتماعی - ملی و محلی / هویت سکونتگاه
ارزش‌های روز	ارزش علمی - آموزشی / ارزش گردشگری / ارزش اقتصادی / ارزش عملکردی / ارزش سیاسی (عباس‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶: ۴).	
ارزش‌های احساسی- هویتی	ارزش زیباشتاختی، ارزش مذهبی/حسی، ارزش اعجاب، ارزش تداوم و پیوستگی، ارزش هویتی و خاطرات جمی	
ارزش‌های فرهنگی	ارزش قدمت، ارزش اصالت، ارزش هنری، ارزش یگانگی، ارزش فنی - ساختاری، ارزش نمادین، ارزش اسنادی-اطلاعاتی	
ارزش‌های کاربردی	ارزش علمی - آموزشی، ارزش عملکردی، ارزش گردشگری، ارزش سیاسی، ارزش اقتصادی، ارزش مقطعي (روز)	
ارزش‌های نیرومند	ارزش‌هایی که وابستگی مستقیمی با شکل شهر دارند و می‌توان به گونه‌ای عملی به آنها دست یافت و یا در غیر این صورت به دلایل عدم موفقیت پی برد	
ارزش‌های آرمانی	ارزش‌هایی قابل بیان و ارزیابی که مرتب با شکل شهر هستند ولی به دلیل اینکه زیاد جدی گرفته نشده‌اند و تنها پوشش ظاهری بوده‌اند، به ندرت حصول یافته‌اند از جمله: رفع نیاز به خدمات، تأمین عدالت و برابری، کاهش مهاجرت، تأمین رفاه و آسایش و...	
ارزش‌های ضعیف	اهدافی که وابستگی به شکل شهر ندارند و به ندرت تحقق می‌یابند و اگر هم تحقق یابند اطلاعی از آن در دسترس نیست. هدف‌هایی که گاه ابهام‌آمیز و گاه امیدوارکننده و وسوسه‌انگیزند، از جمله: تأمین سلامت روح، افزایش ثبات اجتماعی، افزایش حق انتخاب و تنوع، افزایش قابلیت انعطاف برای آینده و...	
ارزش‌های پنهانی	ارزش‌هایی که دارای همان قدرت هدف‌های اول هستند ولی کمتر به عنوان یک هدف عمده به آنها نگاه می‌شود از جمله: حفظ کنترل سیاسی و یا حیثیت، بسط و اشاعه فرهنگ «پیشرفتة»، تسهیل فرآیند مدیریت و برنامه ریزی و...	
ارزش‌های فراموش شده	ارزش‌هایی که امرزوze به کلی به فراموشی سپرده شده‌اند و ارتباط آنها با شکل شهر لائق در مقیاس وسیع سیاست عمومی، مشکوک، غیرعملی و مبهم به نظر می‌رسد. البته لینج موافق با تئوری‌های خیال‌پردازانه که دارای معایب دیرینه‌ای هستند، نیست	

استنتاج ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی: ارزش با عنوان انتساب اجتماعی کیفیت‌ها به موضوعات، تعریف می‌شود، بنابراین ارزش‌ها وابسته به جامعه آن و در طول زمان تغییر می‌کنند (فیلین و یوکیلتون، ۱۳۸۲). موضوع ارزش در معماری و شهرسازی را می‌توان از جمله محوریت‌های مهم در این حوزه تأمید که تاثیر بسزایی در اتخاذ تدبیر ایفا می‌کند. با ورود واژه ارزش به گنجینه لغات مورد استفاده در این حوزه، به تبع آن دسته‌بندی‌های گوناگونی نیز از این واژه عنوان گردید. در میان همه گونه‌بندی‌های ارزشی صورت گرفته می‌توان به این مهم اشاره کرد که ارزش‌ها در معماری و شهرسازی بطور کلی در دو حالت متصور می‌شوند: ارزش‌های ذاتی و ارزش‌های ابزاری. ارزش‌ها در مطالعات معماری و شهرسازی در واقع بیانگر رویدادهایی هستند که در بستر زمان (تاریخ)، حال حاضر و آینده بر اثر تأثیر می‌گذارند. این امر می‌تواند در بازه‌های زمانی مختلف گونه‌های متنوعی را به تصویر بکشد. آنچه در این میان واضح بوده و اشاره دوباره بر آن ضروری می‌باشد این امر است که گونه‌بندی ارزش‌ها بسته به هدف و نیاز پژوهش شکل می‌گیرد؛ به عنوان مثال در پژوهشی ارزش در دو دسته کالبدی و غیر کالبدی مطرح می‌شود و در پژوهشی دیگر ارزش‌های نظری هویت، احساس، فرهنگ و تاریخ نیز دخالت داده می‌شوند.

اگرچه ارزش‌ها مفاهیمی نظری هستند، اما در برخی از موارد در کالبد تجسم یافته و قابل درک می‌شوند. میراث معماری و شهرسازی امروزین به یک باره شکل نیافته است، بلکه بر پایه اعتقادات و یک بستر فرهنگی-اجتماعی از سنت‌ها و باورها شکل خاصی بر خود گرفته و با فرم‌هایی خاص به منصه ظهور رسیده است. براساس مطالعات صورت گرفته ارزش‌های میراث معماری و شهرسازی در قالب ارزش‌های تجسم یافته در شهر در سه عنوان جای داده می‌شود: ارزش‌های فرهنگی-تاریخی، ارزش‌های کالبدی و ارزش‌های ادراک محیط پیرامون (Nejad Ebrahimi, 2015: 184).

برای شهر تعاریف و ابعاد گوناگونی بیان شده است. برخی شهر را از دیدگاه جمعیتی برخی از دیدگاه اقتصادی و عملکردهای شهری، برخی از دیدگاه کارکردهای صنعتی، علمی، سیاسی، مدیریتی و داشتن شهرداری و ... حقوق شهروندی بررسی کردند. از نظر پاتریس گدنس نقشه شهر صرف خطوط منحنی یا راستی نیستند که جای فلان رودخانه یا کوه را معلوم سازد، بلکه خطوط هیروگلیف است که بشریت با آن تاریخ تمدن خود را نگاشده است. هرچه خواندن آن خطوط سخت تر باشد به همان درک معانی و مفاهیم آن بیشتر آشکار می‌گردد (پاکزاد، ۱۳۸۹: ۲۴۷). شهرها و میراث شهری نشانه‌هایی آشکار و کالبدی از فرهنگ جوامع هستند. به همین دلیل نمی‌توان آنها را نشانه‌هایی صرفاً کالبدی و سطحی در نظر گرفت. میراث شهری برخاسته از ارزش‌های فرهنگی-اجتماعی نهفته در بستر جامعه است. حفاظت از میراث شهری در بیشتر طرح‌های مداخلاتی براساس چهارچوب کالبدی موجود در بافت می‌باشد. علاوه بر این در این مداخله‌ها بیشتر هدف جایابی امکانات جدید در ساختار قدیمی و کهن بافت‌ها بوده و توجه کمتری و عملاً هیچ توجهی به ارزش‌های ناملموس نظیر فرهنگی و اجتماع صورت نگرفته است.

دین مبین اسلام در عرصه‌های مختلف زندگی انسان دارای اصول و معیارهایی است. بلاشک این معیارها شامل موضوع برنامه‌ریزی و طراحی شهری نیز می‌گردد (مصطفی، ۱۳۸۷: ۷). در مطالعات مرتبط با شهرهای اسلامی، می‌توان در مجموع دو گروه را برای نظریه‌پردازان و صاحب نظران این حوزه در نظر گرفت، گروهی موافق این قسم از شهرها بوده و گروهی در نفی آن برآمده اند. پس از ورود دین اسلام به سرزمین‌های مختلف تأثیرات متنوعی را به نمایش گذاشت.

از نظر خانم لیلا علی ابراهیم، متفکر مسلمان، شهرهای اسلامی را باید از طریق قرآن و حدیث تبیین نمود. زیرا بسیاری از آیات قرآن و احادیث بزرگان دین مملو از آموزه‌ها و دستورهایی است که بر روابط اجتماعی بین افراد و نیز رابطه افراد با محیط اجتماعی تاکید کرده اند که به کارگیری این آموزه‌ها در تدوین نظام نامه و الگوهای رفتاری، مدل متمایزی از شهرنشینی را پیش روی ما قرار می‌دهد. به نظر وی شهر اسلامی یک نسخه عالی است که تاکنون دست نیافتنی بوده است. به اعتقاد ابراهیم آیات قرآن قواعد کلی نظریه را تشکیل می‌دهند و احادیث پیامبر (ص) اصول اساسی یعنی ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی شهر مسلمانان را تعیین می‌کند. مدل ابراهیم به ارائه الگوهای مدیریت توسعه یافته در مناطق مسکونی می‌پردازد. از طریق این نوع مدیریت، می‌توان به جذب مشارکت جماعت در حفاظت از فضاهای عمومی پرداخت (ربانی، ۱۳۸۵؛ بیات، ۱۳۹۳).

نقی زاده نیز اذعان دارد که برای ظهور شهر اسلامی، همانند ظهور هر شهری، انطباق و همپوشانی سه "فضا" یا سه عنصر، به عنوان "ارکان" آن ضرورت دارد. این سه فضا عبارتند از: فضای فکری، فضای عملی و فضای کالبدی. در حقیقت شهر اسلامی فقط کالبد نیست و علاوه بر "کالبد" دو مقوله مهم دیگر نیز در تعریف شهر اسلامی و تجلی آن ایفای نقش می‌کنند. اصلی ترین عنصر، انسان (یا مومن) است که البته مهمترین مقوله مربوط به او نیز وجه فکری یا به عبارتی وجه ایمانی است. عنصر بعدی "قوانین" حاکم بر شهر و بر همه روابطی است که بین انسانها (اعم از مدیر شهر و اهل شهر) و طبیعت و آثار انسانی حاکمند. عمل و رفتار مسلمانان (اهل شهر اعم از مدیران یا شهرووندان) در این فضا شکل می‌گیرد. عنصر سوم "کالبد شهر می‌باشد که متأثر از دو عامل دیگر به اضافه شرایط خاص محیطی، اقتصادی، فنی، علمی و هنری است (نقی زاده، ۱۳۸۹: ۶).

علامه طباطبایی نیز در تعریف شهر و جامعه اسلامی و ویژگی‌ها، شاخصه و ارزش‌های آن مطالب مهم و قابل توجهی را مطرح کرده است. از نظر علامه شهر و جامعه اسلامی واحد یک نظم فطری بوده و قوانینی از جنس موضوعات ثابت و متغیر بر آن سایه افکنده است. انسان نیز به مثابه یک موجود اجتماعی نیازمند زندگی در چنین شهر و جامعه اسلامی می‌باشد (طباطبایی، ۱۳۸۷). از تعاریف آورده شده توسط علامه می‌توان به این مهم نیز اشاره نمود که ارزش‌هایی نظیر ارزش اجتماعی، ارزش عدالت، ارزش باور توحیدی و وحدت به دفعات در نوشته‌های وی آمده است.

بسیم سلیم حکیم نیز در تعریف شهر اسلامی آورده است که مورفولوژی شهرهای اسلامی متأثر از دستورات و قوانین فراگیر اسلام در ابعاد اجتماعی، سیاسی و اقتصادی اسلامی است (حکیم، ۱۳۸۱). در این مباحث می‌توان به توجه ویژه بر مظاهر شهر اسلامی، ارزش اجتماعی، ارزش سیاسی، ارزش اقتصادی و ارزش باور توحیدی و وحدت اشاره نمود. نجم الدین بمات "شهر اسلامی را جامعه‌ای متحده و گرم قلمداد می‌کند که تفکر توحیدی و باور الهی در آن بارزترین نمود است" (بمات، ۱۳۸۷). این تعریف از جایگاه ویژه ارزش توحیدی و خدامحروری در شهر اسلامی سخن می‌گوید که بسیار مهم و کلیدی است. در جدول ۳ به صورت خلاصه، ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی از منظر محققان مختلف آورده شده است.

جدول ۳- دیدگاه‌های نظریه پردازان در خصوص ارزش‌های شهر ایرانی-اسلامی

حقیق/ محققان	سال	عنوان تحقیق	ارزش‌های شهر ایرانی-اسلامی
مقام معظم	سخنرانی سال ۱۳۷۸ (مختصات	عدالت در تقسیم خدمات شهری، تامین آرامش روحی و امنیت معنوی، ظهور و اعتلای	دیدگران رهبری
۱۳۷۸	شهر ایرانی- اسلامی)	مظاہر اسلامی و انقلابی، عمران و آبادی و زیبایی، حفظ طبیعت و صفاتی معنوی	
بورکهارت	۱۳۴۶	روح هنر اسلامی	عدل، شان انسانی، هویت، زیبایی، تذکر و وحدت
محمد نقیزاده	۱۳۸۹	تأملی در چیستی شهر اسلامی	توحید، عبودیت و عبادت، تقوی، هدایت، تفکر، عدالت، اصلاح، شکر، امنیت، احسان، میانه روی
سجادزاده و دیگران	۱۳۹۳	ابعاد چیستی شناسی و هستی شناسی شهر اسلامی از منظر متون اسلامی	وحدت، عدالت، امنیت، محرومیت، تواضع، طبیعت‌گرایی و عدم پیروی از بیگانگان
توكلی‌نیا و همکاران	۱۳۹۶	تحلیل تطبیقی رهیافت های مرتبه با شهر ایرانی- اسلامی	توحید، صلح و عدل، مشارکت، طبیعت، امنیت، هماهنگی و تعادل، حقوق همسایگی، قاعده لاضرار، تفکر، هدایت، مقیاس انسانی، عدم اسراف و تبذیر، تقوی، دوری از ربا، آزادی، مهمان نوازی، امانت داری و اتفاق و نیکوکاری
آیشم و همکاران	۱۳۹۹	ارزش های شهر ایرانی- اسلامی و کلان روندها با تأکید بر مولفه‌های فضایی- کالبدی	ارزش باور توحیدی و وحدت، ارزش عدالت و توزیع منافع، ارزش امنیت و مصالح جمعی، ارزش تعادل در تمامی لایه های شهری، ارزش تمایل به مشارکت، ارزش سرمایه اجتماعی و حقوق همسایگی- شهر وندی، ارزش توجه به خلقت زیست محیطی، ارزش آرامش و کمال یابی فطری، ارزش شان انسان و ارزش مظاہر اسلامی شهر

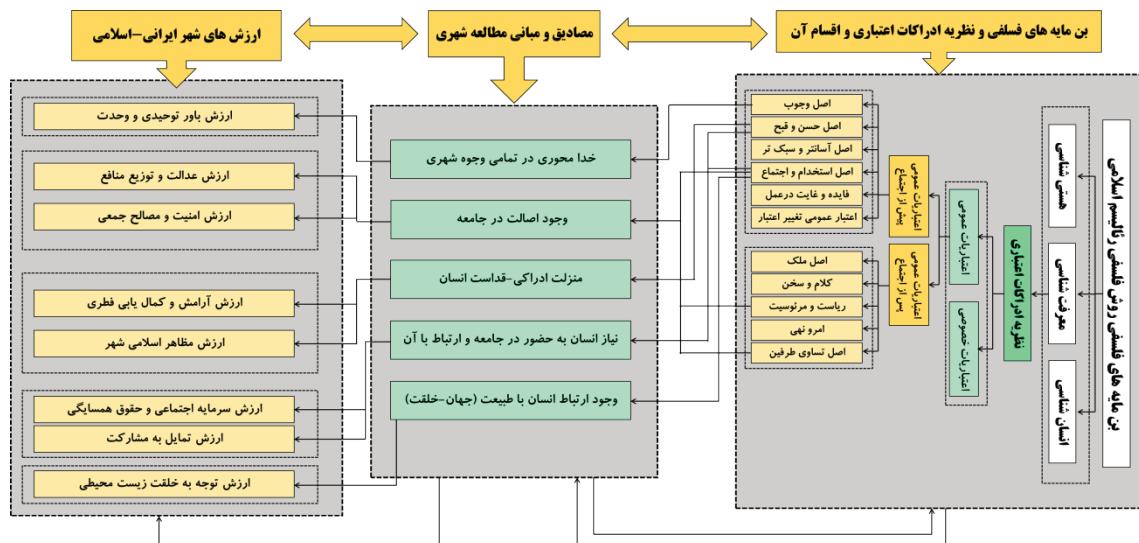
در بخش‌های پیشین اقسام اعتباریات عمومی نیز بررسی و با توجه به آنها، مبانی و مصادیق مطالعه شهری در استنتاج ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی راهگشا خواهد بود. اقسام اعتباریات عمومی در نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبائی در دو دسته: اعتباریات عمومی پیش از اجتماع و اعتباریات عمومی پس از اجتماع متشتمل بر: اصل وجوب، اصل حسن و قبح، اصل آسان‌تر و سبک‌تر، اصل استخدام و اجتماع، اصل فایده و غایت در عمل و نهایتاً اصل اعتبار عمومی تغییر اعتبار؛ و اعتباریات عمومی پس از اجتماع نیز مشتمل بر: اصل ملک، اصل کلام- سخن، اصل ریاست و مرئویتی، اصل امر و نهی و اصل تساوی طرفین می‌باشد. از کنار هم قرار گرفتن اقسام اعتباریات عمومی، مبانی مطالعه شهری استنتاج شد. این مبانی پنجگانه مطالعه شهری عبارتند از: خدامحوری در تمامی وجوده شهری، وجود اصالت در جامعه، نیاز انسان به حضور در جامعه و ارتباط با آن، وجود ارتباط انسان با طبیعت (جهان- خلقت) و منزلت ادراکی- قدادست انسان. مبانی مطالعه شهری استنتاج شده از اقسام اعتباریات عمومی نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبائی، پایه و اساس استنتاج ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی می‌باشد. هر مصدق خود زمانی که در قالب و بستر شهر ایرانی- اسلامی می‌نشیند ارزش‌هایی را نمایش می‌دهد که این ارزش‌ها، ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی در شرایط مطلوب شهر است.

اولین مبانی و مصدق مطالعه شهری خدا محوری در تمامی وجوده شهری است. خدا محوری و خدا باوری از جمله موضوعات مهم و کلیدی است که محوریت بنیادین مکاتب و روش‌های فلسفی خاصه نظریه ادراکات اعتباری می‌باشد. زمانی که این مصدق در شهر و جامعه انسانی مطرح می‌شود، خود منشا ارزش باور توحیدی و وحدت می‌شود که اصلی ترین نمود در ظاهر و باطن شهر اسلامی- ایرانی است. این ارزش به معنای محور بودن خداباوری در تمام وجوده شهری می‌باشد. وجود اصالت در جامعه نیز از دیگر مبانی و مصادیق مطالعه شهری است که در قالب شهری، جامعه را مرکب جمعی و حقیقی قلمداد می‌کند و ارزش‌هایی نظیر ارزش عدالت و توزیع منافع، ارزش امنیت و مصالح جمعی را معرفی می‌نماید. تامین عدالت و امنیت نیز از جمله مهمترین ارزش‌ها در شهر ایرانی- اسلامی است. همان‌گونه که امام علی^(۴) شهری که در آن امنیت فراهم نباشد را بدترین شهرها خطاب می‌نماید.

مبانی و دلالت بعدی تمایل انسان به حضور در جامعه است. همانطور که در اصل استخدام و اجتماع و نتایج آن آورده شد، انسان موجود مدنی بالطبع بوده که تمایل به ارتباط با محیط و افراد پیرامون دارد. این تمایل به حضور انسان در جامعه ارزش‌هایی نظیر ارزش تمایل به مشارکت، ارزش سرمایه اجتماعی و حقوق همسایگی را مطرح می‌نماید. مصدق دیگر، تمایل انسان به تعامل با طبیعت است که این مهم نیز ارزش توجه به خلقت زیست محیطی را در میان ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی قرار می‌دهد. منزلت ادراکی- قدادست انسان نیز جزء مبانی و مصدق مطالعه شهری براساس نظریه ادراکات اعتباری می‌باشد. این مصدق مطالعه شهری نیز در بستر شهری، ارزش‌هایی نظیر ارزش

آرامش و کمال‌بایی فطری و ارزش مظاہر اسلامی شهر را ارائه می‌کند. منظور از مظاہر اسلامی در شهر در واقع نمودها و مصادیق در کالبد و فضای شهر است. که هر لحظه انسان را به یادآوری و تذکر سوق می‌دهد.

این ارزش‌ها در قالب هشت ارزش شهر ایرانی- اسلامی از منظر واقع‌گرایی اسلامی (نظریه ادراکات اعتباری) می‌باشد. این امر در شکل زیر نیز که فرآیند استحصال و استنتاج ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی را نشان می‌دهد، رعایت شده است. با توجه به اقسام اعتباریات عمومی نظریه ادراکات اعتباری، مبانی و مصادیق پنج گانه مطالعه شهری تبیین شده و ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی استنتاج شده است. شکل زیر دستگاه استحصال و استنتاج ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی را نشان می‌دهد.

شکل ۴ - دستگاه استحصال و استنتاج ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی از منظر نظریه ادراکات اعتباری، مأخذ: نگارندگان.

این روی با توجه به مطالعات صورت گرفته بر پایه نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبائی و مبانی مطالعه شهری منتج از آن، ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی تاثیرگذار بر آینده شناختی شهرها و بافت‌های شهری را می‌توان در قالب هشت محوریت (ارزش توحیدابواری و وحدت، ارزش عدالت محوری، ارزش امنیت، ارزش مشارکت، ارزش سرمایه اجتماعی، ارزش طبیعت‌گرایی، ارزش آرامش و کمال انسان، ارزش‌های کالبدی و نمادین شهری) مطرح نمود. در ادامه پژوهش با بهره‌گیری از ارزش‌های شهر اسلامی- ایرانی استنتاج شده به بررسی نمونه موردی پرداخته شده است.

یافته‌های تحقیق

معرفی نمونه موردی: قلمرو پژوهش حاضر، بافت تاریخی شهر تبریز (حدوده حصار نجفقلی‌خانی) می‌باشد. "آخرین حصار تبریز، بعد از زلزله سال ۱۱۹۳ هـق توسط نجفقلی‌خان دنبلي طراحی و احداث گردید. نجفقلی‌خان در این زمان از طرف احمدخان دنبلي حاکم خواي، بيگلريگي تبريز بود. نجفقلی‌خان برای جلوگيري از تاراج شهر توسيط اشرار که هراز گاهی به تبريز حمله‌ور می‌شدند، تصميم گرفت حصاری را با سرعت در اطراف تبريز احداث نماید" (نژادابراهیمی، ۱۳۹۳: ۱۰۸). در شکل زیر، محدوده حصار نجفقلی‌خانی در بافت تاریخی شهر تبریز نشان داده شده است. بخش اعظمی از این محدوده در منطقه هشت تبریز و قسمتی از آن نیز در منطقه ده شهر تبریز واقع شده است.

حدوده حصار نجفقلی‌خان در بافت تاریخی شهر تبریز، بستر شکل‌گیری تحولات و رویدادهای بی‌شماری بوده است و این رویدادها تاثیرات و دگرگونی‌های زیادی را در بافت برجای گذاشته است. امروزه محدوده حصار نجفقلی‌خان در برگیرنده محله راسته کوچه، محله شهناز، محله تربیت، محله نوبر، محله خیابان، محله دوه چی و همچنین بازار تاریخی تبریز می‌باشد. در پژوهش حاضر، به آینده پژوهی جایگاه ارزش‌های شهر ایرانی در بافت‌های تاریخی خاصه بافت تاریخی شهر تبریز پرداخته شده است. در این مسیر از تحلیل‌های ساختاری با بهره‌گیری از نرم‌افزار میک و سناریو نویسی بهره گرفته شده است.

شکل ۵- محدوده حصار نجف‌قلی خانی در منطقه مرکزی شهر تبریز

بحث و یافته‌ها

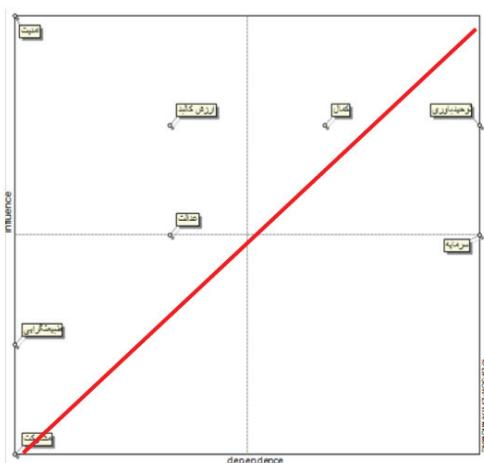
در راستای سناریو نگاری و تبیین جایگاه ارزش‌های شهر ایرانی-اسلامی در آینده شهرهای معاصر، انجام تحلیل ساختاری به عنوان گام اول بسیار مهم و کلیدی می‌باشد. از این روی با توجه به ارزش‌های هشت گانه شهر ایرانی-اسلامی استنتاج شده در پژوهش حاضر، به تدوین ماتریس تاثیرگذاری و تاثیرپذیری پرداخته شد. از این روی پرسشنامه‌ای تدوین شده و در یک پانل مشترک در میان پانزده (۱۵) نفر از خبرگان و متخصصان توزیع شد. در این پرسشنامه از محققان خواسته شد تا میزان تاثیرگذاری و تاثیرپذیری هر ارزش بر ارزش دیگر را در قالب طیف ۰-۳ امتیاز دهند. در این طیف، عدد صفر (۰) به معنای نبود ارتباط، عدد یک (۱) به معنای ارتباط و تاثیر ضعیف، عدد دو (۲) به معنای ارتباط و تاثیر متوسط و نهایتاً عدد سه (۳) به معنای ارتباط و تاثیر قوی می‌باشد. این مسیر برای همه ارزش‌های هشت‌گانه شهر ایرانی-اسلامی تکرار شد و میزان تاثیرگذاری و تاثیرپذیری هر ارزش بر ارزش دیگر در قالب ماتریس متقطع تحلیل ساختاری ارائه شد. پاسخ‌ها و امتیازهای داده شده توسط خبرگان و متخصصان جمع بندی شده و در جهت انجام مراحل تحلیل ساختاری، وارد نرم‌افزار میک مک گردید.

آنچه که در ماتریس متقطع تحلیل ساختار نشان می‌دهد که در مجموع ۵۶ رابطه وجود داشته که به تفکیک هشت (۸) رابطه عدد صفر (۰)، چهارده (۱۴) رابطه عدد یک (۱)، سی و چهار رابطه (۳۴) عدد دو (۲) و هشت (۸) رابطه عدد سه (۳) با درجه پرشدگی %۸۷.۵ می‌باشد. براساس جداول ماتریس جمع آوری و ارائه شده، ماتریس متقطع با دوبار چرخش داده‌ای از مطلوبیت و بهینه شدگی ۱۰۰ درصد برخوردار بود که نشان دهنده روایی پرسش نامه و پاسخ‌های آن است.

جدول ۴- چرخش و مطلوبیت ماتریس متقطع تحلیل ساختاری در نرم افزار میک مک

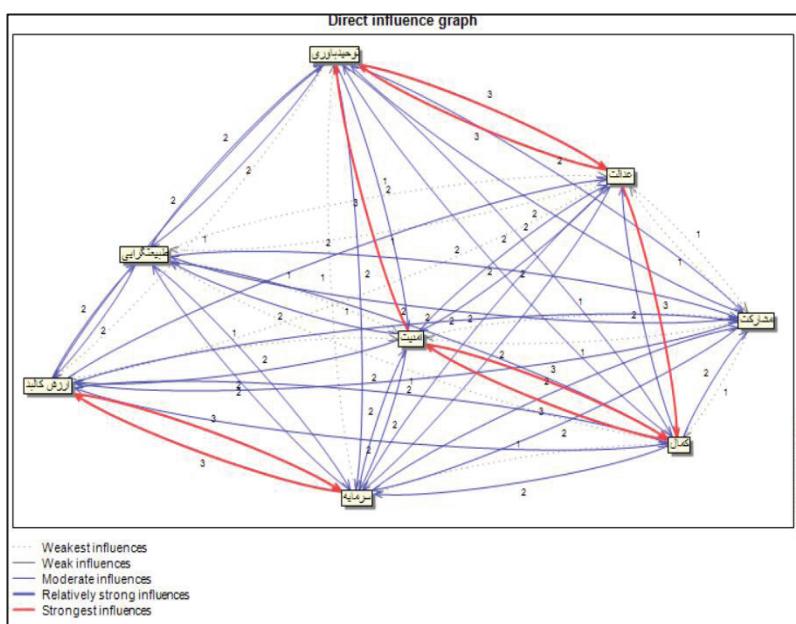
تاثیرپذیری	تاثیرگذاری	چرخش
%۹۱	%۹۲	چرخش اول
%۱۰۰	%۱۰۰	چرخش دوم

در شکل زیر پردازش ارزش‌های شهر ایرانی-اسلامی در پلان تاثیرگذاری و تاثیرپذیری نشان داده است.

شکل ۶- پردازش ارزش‌های شهر ایرانی-اسلامی در پلان تاثیرگذاری و تاثیرپذیری تحلیل ساختاری

یکی از مهمترین اصول در نگاشتن سناریوهای آیندهپژوهی، شناسایی جایگاه و جنس متغیرها (ارزش‌ها) در گزینش راهبردهای سناریونگاری است. به عبارتی دیگر شناختن میزان تاثیرگذاری و تاثیرپذیری هر ارزش، در سناریونگاری است. تشخیص این امر در قالب نحوه قرارگیری هر ارزش در پلان تاثیرگذاری و تاثیرپذیری می‌باشد. این پلان دارای چهار ناحیه است. ناحیه شماره یک (بالا راست) به متغیرهای دو وجهی و راهبردی اختصاص دارد که میزان تاثیرگذاری و تاثیرپذیری بالایی است. ناحیه شماره دو (بالا چپ) مشتمل بر متغیرهای بحرانی بوده که تاثیرگذاری بالا و تاثیرپذیری کمتری دارند. ناحیه شماره سه (پایین چپ) میزان تاثیرگذاری و تاثیرپذیری کمتری داشته و نمی‌تواند به عنوان متغیرهای راهبردی در نگارش سناریوها مورد استفاده قرار گیرد. و نهایتاً ناحیه شماره چهار (پایین راست) به متغیرهای اختصاص دارد که به سایر متغیرها وابستگی شدید داشته و نظری متغیرهای ناحیه شماره سه به عنوان متغیرهای راهبردی نمی‌توان از آنها استفاده نمود.

شکل ۷- پلان روابط و تأثیرات مستقیم در میان ارزش‌های شهر ایرانی-اسلامی در بافت تاریخی شهر تبریز

با توجه به پراکنش ارزش‌ها (متغیرها) در پلان تاثیرگذاری و تاثیرپذیری و میزان درجه پرشدگی ماتریس، می‌توان به ناپایداری سیستم اشاره نمود. درصد پراکندگی و حساسیت در مهمترین تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم روندها در نزمافزار، ۱۰۰٪ تنظیم شده است. به عبارتی دیگر تمامی روابط مستقیم و غیرمستقیم بین ارزش‌های شهر ایرانی-اسلامی به تفکیک در شکل ۷ آورده شده است. با توجه به تحلیل‌های ساختاری صورت گرفته در نرمافزار میک مک، از میان ارزش‌های هشت‌گانه شهر ایرانی-اسلامی، سه ارزش (توحیدبازاری و وحدت، ارزش سرمایه اجتماعی و ارزش آرامش و کمال انسان) در ناحیه اول قرار گرفته که حاکی از میزان اهمیت بالای این ارزش‌ها در تدوین راهبردی‌های سناریوهای آینده بافت تاریخی شهر تبریز است. این دو ارزش در واقع به عنوان عوامل کلیدی پیشran در تدوین سناریو آینده‌های باورکردنی و محتمل مورد استفاده قرار خواهد گرفت. در جدول زیر تفکیک گونه‌های ارزشی استنتاج شده آورده شده است.

ناحیه شماره (۱) متغیرهای دو وجهی تاثیرگذاری بالا، تاثیرپذیری بالا ناحیه شماره (۲) متغیرهای تاثیرگذار تاثیرگذاری بالا، تاثیرپذیری پایین (۱) ارزش عدالت؛ (۲) ارزش امنیت؛ (۳) ارزش کالبدی و نمادین شهری	ناحیه شماره (۱) متغیرهای دو وجهی تاثیرگذاری بالا، تاثیرپذیری بالا (۱) ارزش توحیدبازاری و وحدت؛ (۲) ارزش سرمایه اجتماعی؛ (۳) ارزش آرامش و کمال انسان
ناحیه شماره (۳) متغیرهای مستقل تاثیرگذاری پایین، تاثیرپذیری پایین (۱) ارزش طبیعت‌گرایی؛ (۲) ارزش مشارکت	ناحیه شماره (۴) متغیرهای وابسته تاثیرگذاری پایین، تاثیرپذیری بالا —

در ادامه با توجه به گونه‌شناسی انجام شده از ارزش‌های شهر ایرانی-اسلامی، در جهت تدوین سناریوهای چهارگانه شهری گام برداشته شده است. این سناریوها در قالب سناریو اول سناریو آرمانشهری، سناریو دوم سناریو پادارمانشهری، سناریو سوم سناریو ادامه وضع موجود و سناریو چهارم سناریو بهبود وضعیت به بررسی ارزش‌های شهر ایرانی اسلامی در ایند بافت تاریخی شهر تبریز پرداخته است. در این مرحله از پژوهش از یک گروه و پانل ده نفره متخصص در حوزه مطالعاتی مصاحبه‌های عمیق صورت گرفت تا براساس نتایج حاصله از تحلیل‌های ساختاری، به ارائه سناریوهای چهارگانه خود در رابطه با موضوع پژوهش بپردازند. در ادامه با توجه به مصاحبه‌های صورت گرفته، تحلیل‌های ساختاری نرم افزار میک مک کدگذاری و جمع بندی صورت گرفت و نهایتاً در قالب سناریوهای چهارگانه (افق‌های پانزده ساله) در ادامه آورده شد.

سناریو اول: آرمانشهر ارزشمند ایرانی-اسلامی «فیروزه واقعی اسلام»: تبریز، همان فیروزه اسلام که آوازه آن امروز در جهان اسلام همواره شنیده می‌شود، همان شهری است که پانزده سال پیش در شرایط سردرگمی بود که در مقابل تاثیرات و تحولات بیرونی و خواسته‌های درونی، توانایی ایجاد تعادل نداشت. اما امروزه شهر تبریز، این شهر ایرانی-اسلامی، با تمهدات و برنامه‌سازی‌های متخصص مبنا، توانست به این جایگاه ارزشمند دست پیدا کند. توجه ویژه به بافت تاریخی شهر و ارزش‌های نهفته در آن خاصه اتخاذ رویکردهای ارزش مبنا در تمامی تحولات و مداخلات بافت تاریخی از جمله تاثیرگذارترین مسائل در مدیریت و تصمیم‌سازی این شهر بوده است. بهره‌گیری از روش‌ها و تکنولوژی‌های نوین در کنار استفاده از توانایی‌ها و ایده‌های بی‌پروا جوانان نیز در موقوفیت این شهر بسیار تاثیرگذار بوده است. بافت تاریخی امروز شهر تبریز مملو از رایحه ناب انسانی است. نمودهای کالبدی-کارکردی تاثیر دین و اسلام در جای‌جای آن به چشم می‌خورد و موجبات آرامش انسان و شهروندان را فراهم آورده است. سیاست‌های اتخاذ شده در شهر و ساختار برنامه‌ریزی توانسته است عدالت را به حدی نسبی برقرار ساخته و امنیت و ایمنی را در شهر و بافت تاریخی شهر تثمر کند. توجه همسایگان به همدیگر و تمایل به حضور و مشارکت در بافت نیز از جمله دیگر نمودهایی است که در پی آموزش‌های شهروندی به بار نشسته است. انسانیت، کمال، رشد و تعالی انسان نیز در چنین بستری مهیا می‌شود. چقدر دل انگیز است تماشای این تحولات و زیبایی در شهر تبریز...

سناریو دوم: پاد آرمانشهر، «زوال ارزش‌ها: در آرزوی فرصت نو اندیشیدن!»: فقدان شناخت کافی از شهر، بافت تاریخی و سازوکار آن و از همه مهمتر نبود متخصص دلسوز به شهر، نتیجه وضع نامید کننده و فاجعه آمیز امروزین است. ساخت و سازهای مکرر و بی‌توجهی به الزامات بافت‌های تاریخی و مقررات وضع شده، علاوه بر این یکپارچگی خارج نموده و امروزه دیگر کالبد و فضایی تحت عنوان بافت تاریخی در دل شهر تبریز وجود ندارد و هسته مرکزی شبهه شهرک‌های مسکونی پیرامون شده است. در میان انبوه برج‌ها و آپارتمان‌ها، نمی‌شود بهوضوح مساجد و سایر فضاهای بالارزش را مشاهده نمود. به دلیل فراهم نبودن امنیت و عدالت در بین اشار مختلف سئی و جنسی، مردم نسبت به هم حس مثبتی نداشته و بیشتر سعی در دوری از هم دارند. آنچه که امروز تحت عنوان شهر تبریز و بافت تاریخی آن مشاهده می‌کنیم نتیجه پانزده سال بی‌توجهی سیستم‌ها و نهاد تصمیم‌ساز و برنامه‌ریز به شهر است و این بی‌توجهی ناشی از متخصص نبودن این افراد است. حاصل نبود چهارچوب نگرشی صحیح با تأکید بر ارزش‌های شهر و بافت تاریخی، همین شهر تبریز حال ماست... کاش به پانزده سال پیش برمی‌گشیم و از نو می‌اندیشیدیم!

سناریو سوم: سناریو ادامه وضع موجود: اگر بخواهیم دقیق‌تر گفته شود، با امروز می‌شود پانزده سال که در شهر تبریز و بافت تاریخی آن اقدامات شاخص و ضابطه‌مندی صورت نگرفته است. و این امر ناشی از عدم تغییر نگرش مدیران شهری است. زمانی که صحبت از بافت‌های تاریخی به میان می‌آید، رویکرد ارزش محوری و اتخاذ سیاست‌ها و چهارچوب‌های نگرش ارزش مبنا از اهمیت ویژه ای برخوردار است. در محافل علمی و تخصصی کشور و خاصه شهر تبریز بحث ارزش‌ها بسیار به میان آمده است اما به دلیل نبود ارتباطی قوی و اصولی بین دانشگاه و حوزه اجرا و عمل این نگرش انتقال نیافته است و شاید هم مدیران شهری نخواسته اند که انتقال یابد! تعداد کمی از آپارتمان‌ها و برج‌های ساخته شده از مقررات منصوب به بافت تاریخی پیروی کرده و اکثرا بدان بی‌توجه بوده اند که این امر موجب انزوا و دیده نشدن مساجد، بنایهای شاخص و بالارزش شهر شده است. درست است که امنیت در شهر برقرار است اما نتوانسته است انتظارات مردم را برآورده کند. فراهم شدن بستری در جهت نیل به عدالت اجتماعی میزان مشارکت اجتماعی و حضور مردم در شهر و تمایل به حفظ بافت را افزایش می‌دهد اما زمانی که این بستر در شهر به دلیل بی‌توجهی به جنبه‌های اجتماعی-فرهنگی در نظر گرفته نمی‌شود، نمی‌توان از مردم نیز انتظاری داشت!! توسعه کالبد مبنا در بافت تاریخی و افزایش میزان بارگذاری بیشتر در منطقه مرکزی به ویژگی‌های زیست محیطی شهر نیز آسیب وارد نمود است. در یک کلام می‌توان گفت در شهر امروز ما، بحث‌های مالی بیشتر از شان انسان و انسانیت ارزش دارد... جای ارزش‌ها عوش شده است... کاش می‌توانستم ارزش‌های واقعی که امروز خاک می‌خورد را دوباره بیرون کشیده و بدان‌ها بازگردیم!

سناریو چهارم: سناریو بهبود وضعیت: آنچه که امروز در شهر تبریز و بافت تاریخی آن روی داده است، نتیجه اقدامات سالیان گذشته بوده که سعی شد بافت تاریخی شهر مجدد شناسایی و ارزشگذاری شود. در این راستا برخی رویدادهای خوب در کنار اتفاقات ناخوشایند روی داده اما در هر صورت سو به آینده و پیشرفت دارد. توجه به نمادها و حضور عناصر اسلامی در داخل بافت بیش از پیش توجه قرار گرفته و قوانینی مستحکم در راستای رعایت حرایم و ... پیش بینی شده و ملاک عمل قرار گرفته است. از سویی دیگر در جهت تقویت ارتباطات همسایگی، در جای جای محله های بافت تاریخی می توان شاهد مشارکت شهروندان و ساکنان در امور محله بود. اما حضور آپارتمان ها و رواج این شیوه از سبک زندگی همچنان پیش زمینه هر نگاهی در محدوده است.

در جدول زیر با توجه به ارزش های مستخرج از مبانی پژوهش، به تفکیک به بررسی ویژگی های هر سناریو پرداخته شده است.

جدول ۵- بررسی جایگاه آینده ارزش های شهر اسلامی- ایرانی در بافت تاریخی شهر تبریز براساس سناریوهای چهارگانه شهر

ارزش های شهر اسلامی - ایرانی	سناریو اول (آرمانشهری)	سناریو دوم (پادآرمانشهری)	سناریو سوم (ادامه وضع موجود)	سناریو چهارم (بهبود وضعیت)
ارزش توحیدبازاری و وحدت	✓	✗	✗	✓
ارزش عدالت محوری	✗	✗	✗	✓
ارزش امنیت	✓	✓	✗	✓
ارزش مشارکت	✓	✗	✗	✓
ارزش سرمایه اجتماعی	✓	✗	✗	✓
ارزش طبیعت گرایی	✗	✗	✗	✓
ارزش آرامش و کمال انسان	✗	✗	✗	✓
ارزش های کالبدی و نمادین شهری	✓	✓	✗	✓

نتیجه گیری

شهرها به عنوان اصلی ترین دستاوردهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی انسانها و تمدنها محسوب می شود. "به عبارتی دیگر، شهر، غنی ترین مکانی است که در گستره اش می توان به نشانه ها و موجو دیت هایی دست یافت که محتوای تجربه های انسانها را می نمایاند" (آیشم، ۱۳۹۹: ۲۰۶). بافت های کهن و تاریخی شهرها نیز این قاعده مستثنی نبوده و ارزش های متعددی را در دل خود نهفته اند. این ارزش ها امروزه در قالب رویکردهای مختلف مداخله و بررسی بافت های تاریخی شهرها مطرح می شود و جایگاه ویژه ای را به خود اختصاص داده است. رویکردهای مبتنی بر ارزش های بافت های تاریخی در کنار این مهم، در پژوهش ها و مطالعات بسیاری نیز آورده شده و بدان توجه صورت گرفته است. از این روی در پژوهش حاضر نیز، نگرشی دیگر تحت عنوان آینده پژوهی جایگاه ارزش های بافت های تاریخی مورد بررسی قرار گرفته است. در کنار این مهم در راستای تدقیق زمینه و فرهنگ ایرانی- اسلامی، از نظریه ادراکات اعتباری عالمه طباطبائی بهره گرفته شد. دلیل استفاده از این نظریه جایگاه ویژه آن در علوم شناختی بوده که این امر بر موضوع شهرسازی نیز می تواند سایه افکند. از همین روی، پژوهش حاضر بر آن است تا با بهره گیری از نظریه ادراکات اعتباری ارزش های شهر ایرانی- اسلامی را استنتاج کند.

در همین راستا در پژوهش حاضر در ابتدا به بررسی نظریه ادراکات اعتباری پرداخته شده و اقسام اعتباریات بررسی شد. بهره گیری از این نظریه در موضوعات کاربردی نظیر حوزه شهرسازی نیازمندی فیلتر و انتقال دهنده ای بوده که در قالب مبانی و مصاديق شناخت شهری تبیین شد. این مبانی مشکل از: خدا محوری در تمامی وجود شهری، وجود اصالت در جامعه، نیاز انسان به حضور در جامعه و ارتباط با آن، وجود ارتباط انسان با طبیعت (جهان- خلق) و منزلت ادراکی- قداست انسان می باشد. در ادامه نیز با بهره گیری از اقسام اعتباریات و مبانی شناخت شهری منتج از آن به استنتاج ارزش های شهر ایرانی- اسلامی پرداخته شد. از این روی هشت محوریت ارزش تحت عنوانی: ارزش توحیدبازاری و وحدت، ارزش عدالت محوری، ارزش امنیت، ارزش مشارکت، ارزش سرمایه اجتماعی، ارزش طبیعت گرایی، ارزش آرامش و کمال انسان و ارزش های کالبدی و نمادین شهری شناخته شد. در ادامه نیز با بهره گیری از تحلیل های ساختاری و سناریونگاری، نمونه موردی (حصار نجف قلی خانی در منطقه مرکزی شهر تبریز) بررسی شد. سناریو های نگاشته شده تحت عنوان سناریو های چهارگانه شهری در قالب سناریو اول آرمانشهری، سناریو دوم پادآرمانشهری، سناریو سوم ادامه وضع موجود و سناریو چهارم بهبود وضعیت می باشد. آنچه که در این میان بسیار مهم و کلیدی می باشد، بی توجهی به نبود رویکردهای ارزش مبنا در میان متخصصان اجرایی سازمان و نهادهای مرتبط است.

این مهم با توجه به سناریو های ارائه شده، نشان می دهد تا که تا چه اندازه ای این بی توجهی می تواند موجب آسیب به بافت تاریخی، ارزش‌های و آن و نهایتا شهر تبریز وارد کند. امید است این پژوهش گامی هر چند کوچک در جهت یادآوری به متخصصان و تصمیم سازان شهری باشد تا در راستای توجه به ارزش های بافت تاریخی و شهرها قدم بردارند. ان شاء الله....

منابع

- آیشم، م. (۱۳۹۵). طراحی مسیر اقوام وادیان در بافت کهن شهر ارومیه با رویکرد گردشگری فرهنگی براساس طراحی ارزش‌مدار، پایان نامه کارشناسی ارشد طراحی شهری، استاد راهنمای: آقای دکتر مرتضی میرغلامی، استاد مشاور: آقای دکتر مظفر عباس‌زاده، دانشکده عمارتی و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
- آیشم، م. (۱۳۹۹). واکاوی تاثیرات کلان روندها بر آینده شهر ایرانی- اسلامی با رویکرد تحلیل ساختاری و سناریونگاری، نمونه موردی بافت تاریخی تبریز، نشریه فرهنگ عمارتی و شهرسازی اسلامی، ۵(۲۵): ۲۰۷-۱۹۵.
- آیشم، م. (۱۳۹۹). ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی و کلان روندها با تأکید بر مولفه‌های فضایی- کالبدی، رساله دکتری تخصصی شهرسازی اسلامی، استاد راهنمای: آقای دکتر مرتضی میرغلامی و آقای دکتر احمد نژادابراهیمی، دانشکده عمارتی و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
- آیشم، م.، میرغلامی، م.، نژادابراهیمی، ا. (۱۴۰۰). بازشناسی ارزش‌های شهر ایرانی- اسلامی از منظر نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی، نشریه مدیریت شهری و روستایی، ۲۰(۶۲): ۷۰-۵۳.
- باقری، خ. (۱۳۸۲). درآمدی بر فلسفه آموزش و پژوهش جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ۴: ۴۸-۹.
- بورکهارت، ت. (۱۳۴۶). روح هنر اسلامی، ترجمه حسین نصر، هنر و مردم، شماره ۵۵، بهار.
- بیات، ع. (۱۳۸۱). فرهنگ واژه‌ها، قم، موسسه اندیشه و فرهنگ دینی، چاپ اول.
- پورحسن، ق. (۱۳۹۲). اعتباریات اجتماعی و نتایج معرفتی آن؛ بازخوانی دیدگاه علامه طباطبایی، نشریه حکمت و فلسفه، ۹(۱): ۷۰-۴۷.
- توکلی نیا، ج.، محمدیان، ح.، ضرغامی، س.، رستمی، ق. (۱۳۹۵). تقابیل شهر ایرانی- اسلامی با چالش‌های شهری هزاره سوم، نشریه مطالعات شهر ایرانی- اسلامی، ۷(۲۵).
- حجت، م. (۱۳۸۱). میراث فرهنگی در ایران سیاست‌ها برای یک کشور اسلامی. انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور (معاونت معرفی و آموزش).
- خنچی، پ.، پورسراجیان، م. (۱۳۹۱). احیای بافت تاریخی با رویکرد مشارکت. تهران: دانشگاه تهران.
- رحیمزاده، م.، نجفی، م. (۱۳۸۸). جایگاه درک ارزش‌های ماهوی اثر تاریخی در روند احیای آن، نخستین همایش ملی شناخت و معرفی مزیت‌ها و ظرفیت‌های احیا و بهره برداری از اماكن تاریخی و فرهنگی، تهران.
- سجادزاده، ح.، موسوی، ا. (۱۳۹۳). ابعاد چیستی شناسی و هستی شناسی شهر اسلامی از منظر متون اسلامی، نشریه مطالعات شهر ایرانی- اسلامی، ۱۶: ۱۸-۵.
- صانعی، پ. (۱۳۷۲). جامعه شناسی ارزش‌ها، تهران: گنج دانش.
- طباطبایی، م. (۱۳۸۷). اصول فلسفه و روش رئالیسم، به کوشش سیدهادی خسروی، قم: انتشارات بوستان کتاب.
- طباطبایی، م. (۱۳۵۰). اصول فلسفه و روش رئالیسم، مقدمه و پاورقی مطهری، جلد دوم، چاپ اول، قم: دارالعلم.
- طباطبایی، م.، مطهری، م. (۱۳۶۸). اصول فلسفه جلد دوم، انتشارات صدر: تهران.
- طباطبایی، م.، تفسیر المیزان، محمد باقر موسوی همدانی، جلد سوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طباطبایی، م. (بی‌تا). اصول فلسفه و روش رئالیسم، مقدمه و پاورقی مطهری، شرکت سهامی عام، بی‌جا.
- عباس‌زاده، م.، محمد مرادی، ا.، امیرکبیریان، آ.، آیشم، م.، سلطان احمدی، ا. (۱۳۹۶). ارائه مدل ارزش مبنا به جهت کاربست ارزش‌های میراث معماری در اتخاذ شیوه‌های حفاظت، نشریه مرمت و معماری ایران، ۸(۱۶): ۱۴۲-۱۲۵.
- فیلدن، ب.، یوکیلو، ی. (۱۳۸۲). ارزش گذاری به منظور حفاظت، ترجمه بهرام معلمی، مجله هفت شهر، ۴(۱۲-۱۳).

- محمدی، م.، محمدی، م.، خواجه پور، م. (۱۳۹۲). بازشناسی و حفاظت ارزش‌های موجود در اثر تاریخی «قبه سبز» کرمان، نشریه شهر ایرانی اسلامی، ۱۲: ۸۸-۷۹.
- مرتضی، ه. (۱۳۸۷). اصول سنتی ساخت و ساز در اسلام، ترجمه ابوالفضل مشکینی و کیومرث حبیبی، تهران: انتشارات مرکز مطالعاتی تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- مصلح، ع. (۱۳۹۲). ادراکات اعتباری علامه طباطبائی و فلسفه فرهنگ، تهران: موسسه فرهنگی فرهنگی پگاه روزگار نو.
- نژاد ابراهیمی، ه.، پور جعفر، م.، انصاری، م.، خناچی، پ. (۱۳۹۲). ارزش و ارتباط آن با رویکرد مداخله در آثار فرهنگی-تاریخی. *دوفصلنامه علمی-پژوهشی مرمت و معماری ایران* ۶(۳) : ۷۹-۶۸.
- نژادابراهیمی، احمد. (۱۳۹۳). حصار نجف قلی خان و شکل گیری و توسعه تبریز در عهد قاجار، نشریه بررسی‌های نوین تاریخی، ۱(۱): ۱۲۱-۱۰۷.
- نقی زاده، م. (۱۳۸۹). تاملی در چیستی شهر اسلامی، *مطالعات شهر ایرانی-اسلامی*، ۱: ۱۴-۱.
- نیک گهر، ع. (۱۳۸۳). *مبانی جامعه‌شناسی*، ج ۵، تهران: رایزن.
- هاشمی، حمیدرضا. (۱۳۸۷). نظریه ادراکات اعتباری و نتایج علمی و عملی آن، نشریه پژوهش‌های فلسفی، ۵(۲۰): ۱۵۶-۱۲۵.
- Feilden, B. (2003). *Conservation of historic buildings*, Butterworths & co (publishers) Ltd, London.
- Nejad Ebrahimi, A. (2015). Effective Urban Values on conservation of historical contexts: The case of Isfahan-Iran, *Archnet-iajr*, 9(1): 181-197.
- Randall, M. (2002). Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices. *Assessing the values of cultural heritage*. Page 5-30.
- Riegl, A. (1996). The modern cult of monuments: Its character and its origin. In N. Price et al (eds), *Historical and philosophical issues in the conservation of cultural heritage*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute.
- Rojas, E. (2002). Urban Heritage Conservation in Latin America and the Caribbean A Task for All Social Actors, *Inter-American Development Bank Washington, D.C. Sustainable Development Department Technical Papers Series*.
- Throsby, D. (2000). Economic and cultural value in the work of creative artists. In Marta de la Torre et.al (editor): *Values and heritage conservation* (p31-26). Los Angeles: Getty conservation institute.
- Wells, J. (2009). Historic Preservation Challenges to Collaboration with Other Disciplines, *The Ethical Design od places*.

Recognizing the future of the Iranian-Islamic city values through structural analysis and scenario planning; Case study of the historical context of Tabriz

Masoumeh Ayashm, Ph.D. of Islamic Urbanism and University Lecturer, Tabriz Islamic Art university, Tabriz, Iran. (m.ayashm@tabriziau.ac.ir)

Morteza Mirgholami, Associate Professor, Tabriz Islamic Art university, Tabriz, Iran.

Ahad Nejad Ebrahimi, Professor, Tabriz Islamic Art university, Tabriz, Iran.

Received: 2021/10/2

Accepted: 2022/2/8

Extended abstract

Introduction: Value and recognition of values are influential topics that have entered various fields of knowledge and have brought many changes. The field of urban studies and urban planning is no exception to this rule, and the discussion of urban values in city interventions, especially the central and historical contexts of cities.

Methodology: The present study has also identified the values of the Iranian-Islamic city in a qualitative-quantitative (combined) way to study the place of values in the contemporary city. According to the purpose, the research method is descriptive-analytical. The logical reasoning approach (cultural-discourse) and the structural analysis approach are combined, using library and documentary studies and a questionnaire to use structural analysis and scenario writing. The case study's structural analysis section should form a cross-matrix of effects (impact and effectiveness) before presenting the four urban scenarios. Therefore, fifteen (15) experts developed and distributed a questionnaire. Mick Mac structural analysis software collects the answers. After presenting structural analyzes and determining the gender of each value regarding the impact and effectiveness in the historical context of Tabriz, urban scenarios were written.

Results: The inference of the values of the Islamic-Iranian city is based on the theory of derivative perceptions of Allameh Tabatabaei. According to the studies, the values of the Islamic-Iranian city were explained in the form of eight (8) axes. Then using the structural analysis technique, the type of impact and the effectiveness of the values in the city's future were determined. Then, the values of the Islamic-Iranian city were analyzed in the form of four future urban scenarios. The orientation of the current situation scenario in the historical context of Tabriz toward the pessimistic scenario, shows the need for a serious review of urban intervention policies and historical contexts.

Conclusion: Ignorance of urban values in the city project, and insistence on previous routine approaches, inflict irreparable damage on the historical fabric of Tabriz. Therefore, accurate identification and exceptional attention to the values of the Islamic-Iranian city and value-based approaches lead to a change in the attitude of the urban management system. This conscious view provides a favorable context for the city's excellence and man.

Keywords: Value, Iranian-Islamic City, derivative perceptions theory, Structural Analysis, Scenario Planning